
ВАДИМ ЩЕРБАКІВСЬКИЙ (до 120-річчя від дня народження)

Т. Г. Мовша, І. М. Шарафутдінова

1996 р. минає 120 років від дня народження відомого українського вченого-археолога, музеєзнавця, історика мистецтва Вадима Щербаківського, який був змушений покинути батьківщину й залишитися на чужині.

Вадим Михайлович народився 1876 р. у с. Шпичинцях Сквирського повіту на Київщині у сім'ї священика. Закінчив Київський університет. Під впливом історика мистецтва Г. Павлуцького, археолога В. Хвойки ще у студентські роки почалася його діяльність по збиранню матеріалів з церковної архітектури та археології Київщини та Поділля. 1906 р. за українську політичну діяльність В. Щербаківський був заарештований, тільки завдяки клопотанням друзів заслання до Вологодської губернії було замінено дозволом виїхати за кордон. Він стає співробітником Церковно-археологічного музею (згодом Національний) у Львові. Досліджує українську церковну архітектуру Галичини, Гуцульщини, Буковини, збирає рукописи, тканини, церковне начиння. Це були роки щасливої і дуже цікавої праці. У результаті — вийшла книга «Архітектура у різних народів і на Україні» (1910).

1912 — 1922 рр. — десятиріччя дуже плідної і різноманітної праці у музеї Полтавського земства, куди В. Щербаківський потрапляє за рекомендацією Д. Яворницького: завідує археологічним відділом, читає лекції, очолює Товариство дослідження і охорони пам'яток старовини і мистецтва. Саме тут розгорнулася його науково-дослідницька робота в галузі археології. 1912 р. в газеті «Рада», постійним кореспондентом якої під псевдонімом В. Копир був В. Щербаківський, з'явилась його стаття «Переяславський скарб».

У 1914 — 1915 та 1917 роках він провадить дослідження пізньопалеолітичної стоянки Гінці поблизу Лубен. Необхідно відзначити, що Вадим Михайлович про свої відкриття регулярно повідомляв Ф. Вовка і не лише про знахідки, але й про консервацію кісток, у скупченні яких бачив певну доцільність і «деяку архітектурність», тобто він дуже близько підійшов до розуміння їх як житлових конструкцій. Під час розкопок радився з В. О. Городцовим, який вивчав стоянку в 1915 р., залучав різних фахівців, зокрема В. І. Вернадського, на той час директора Геологічного і мінералогічного музею у Петербурзі, а згодом — першого президента АН України, геологів А. П. Павлова, Г. Ф. Мирчика, палеонтолога М. В. Павлову.

У ці роки Вадим Щербаківський здійснює значне археологічне вивчення Переяславщини, яка входила тоді до складу Полтавської губернії. Перш за все — це трипільське поселення Лукаші, яке згодом стало основою для ряду наукових праць з трипільознавства, виданих українським вченим за кордоном і майже невідомих на батьківщині. Учений звернув увагу на незвичайне топографічне положення пам'ятки — на краю заболоченої низини, долини р. Недри, притоки Трубежа. За допомогою щупа встановив її структуру, виявив невеликі за розміром (1,4 × 1,5; 2,6 × 3,8 м) залишки глиняних споруд (як пізніше встановлено, жител), розташованих овалом. Дев'ять з них були повністю чи частково досліджені. Праця «Мальована неолітична кераміка на Полтавщині», видана Українським університетом у Празі (1923), присвячена саме цій визначній пам'ятці Лівобережної Наддніпрянщини. На жаль, археологічні матеріали з розкопок майже не збереглися. У ряді робіт, у тому числі у статті «Тілопальні точки мальованої кераміки» («Трипільська культура». — К., 1926) дослідник розглядає дискусійне питання про призначення глинобитних залишків, які трактував, подібно В. Хвойці та Г. Шмідту, як своєрідні колумбарії. Значення цих робіт для свого часу поза сумнівом, хоча пізніші дослідження і не підтвердили такої інтерпретації. Автор розглядає «точки», відкриті у Петренах, Верем'ї, Старій Буді, Лукашах та інших місцях, на широкому археологічному тлі, порівнюючи з некрополями Малої Азії та Балкан.

Сучасно звучить положення про прийшлий характер самої культури, припустимо з мезопотамсько-малоазійського Сходу. Автор робить висновок, що обряд тілоспалення разом з мальованою керамікою прийшов з Месопотамії, припускає можливість двох шляхів його поширення — Балканами і Чорним морем. Виходячи з порівняльного методу (трипільську кераміку порівнює з посудом стародавніх цивілізацій Малої Азії та Мікен) дослідник, відповідно до тогочасного рівня знань, датує трипільську культуру 2200 — 2000 рр. до н. е.

© Т. Г. МОВША, І. М. ШАРАФУТДІНОВА, 1996

Важлива і слухна думка про «стик» з культурою Кубані, зокрема репрезентованою Майкопським курганом, яка випромінювалась до трипільської культури. Погоджуючись із, запропонованою А. М. Тальгренем, датою майкопської культури, вважав, що 2000 р. до н. е. — час розквіту Майкопу, який співіснує з розквітом хліборобської культури на Україні.

Праці вченого свідчать про його широку ерудицію і використання багатьох відомих на той час джерел. Розкопки, проведені 80 років тому у Лукашах, важливі й досі для розуміння південно-східної периферії трипільського регіону.

Працюючи на Переяславщині, крім трипілля, Вадим Щербаківський досліджує кургани доби бронзи та скіфські — V—IV ст. до н. е. поблизу с. Лукаші та Велика Круполь. До скіфської тематики звертався у лекціях і статтях, зокрема перший ідентифікував згадане Геродотом місто Гелон з Бельським городищем (1930).

У цей же час (1913—1914 рр.) Вадим Щербаківський розкопує кургани періоду Київської Русі — 108 курганів на правому березі р. Альти у Переяславі, 66 — поблизу с. Ліплява на Канівщині, а також поблизу с. Липове та Городище — на Чернігівщині (1916—1917 рр.).

1920 р. він працює у комплексній етнографічно-археологічній експедиції поблизу с. Ярьески разом з композитором і фольклористом В. Верховинцем, архітектором-етнографом К. Мощенком, М. Рудинським.

Чимало енергії і часу потребувала і праця в системі охорони пам'яток: В. Щербаківський був призначений комісаром по охороні, входив до Полтавського комітету старожитностей, а також до Центрального комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні.

1922 року Вадим Щербаківський виїхав до Чехословаччини, поповнивши ряди української інтелігенції, що оселилася навколо Праги. Серед них відомі імена: професор Леонід Білецький, історики Дмитро та Марко Антоновичі; археологи Левко Чикаленко, Ярослав Пастернак, поет Олесь Кандиба та багато інших.

Президент Чехословацької республіки Т. Масарик, добре розуміючи значення для країни великого припливу наукових сил з України, сприяв створенню кількох наукових і учбових закладів у Празі. Так, поряд з карловим університетом виник Український Вільний університет, Український педагогічний інститут ім. Драгоманова, Сільськогосподарський інститут, Музей визвольної боротьби України. Вадим Щербаківський очолює кафедру археології в українському університеті (ректором якого був О. Колеса).

У празький період життя (1922—1945 рр.) професор Щербаківський — добре знаний у світі археолог, мистецтвознавець, популяризатор української культури і науки. З 1924 до 1938 рр. він бере участь у багатьох міжнародних наукових конгресах з антропології, археології, географії та етнографії, історії, філософії та релігії, славістики, доісторії та протоісторії. Його доповіді і наукові статті з археології, протоісторії, етнографії та інших тем друкуються в наукових часописах багатьох країн Європи.

Наприкінці життя доля перекинула вченого до Мюнхена, куди переїхав Український Вільний університет, де Вадим Михайлович був ректором (1945—1946) і професором історико-філософського факультету до 1951 року. Останні роки його життя пройшли у Брайтоні, далеко від України, з думами про неї. Його поховали в Англії.

Ім'я Вадима Михайловича Щербаківського повертається в Україну. В цьому короткому нарисі підкреслена в основному археологічна діяльність невтомного працівника на ниві української культури, що відбиває лише один аспект багатогранної діяльності і різноманітних наукових інтересів дослідника. Значне місце у наукових дослідженнях належить українському мистецтву, зокрема вивченню і збиранню матеріалів з архітектури дерев'яних церков, відомостей про українські хати, писанки тощо. Спеціального розгляду заслуговують такі теми, як формування української нації, походження українського народу. Окремі і теж дуже цікаві й цінні частини наукового доробку становлять етнографічні етюди, дослідження, есе, спогади про М. Лисенка, О. Мишугу, О. Кошиця, В. Кричевського та інших сучасників, а також епістолярна спадщина. Особливої уваги потребує також висвітлення педагогічної праці В. Щербаківського, заслуженого професора українських університетів Полтави, Праги та Мюнхена, для якого вірне служіння батьківщині, вивчення її історії, збирання і зберігання пам'яток культури було святою справою.

* Найновіші відомості про В. М. Щербаківського, включаючи бібліографію праць, подаються у «Полтавському археологічному збірнику». — Полтава, 1985. — N4.